

В. Б. ВІНОГРАДОВ

Центральный и Северо-Восточный Кавказ в скифское время. Грозный, 1972.

Рецензована книга є результатом вивчення кількох дуже важливих аспектів в історії Центрального і Північно-Східного Кавказу VII—IV ст. до н. е. Головна увага в ній приділена розкриттю та з'ясуванню взаємовідносин, що існували між кавказькими аборигенами та іраномовними племенами кочовиків Північного Причорномор'я і Північного Прикаспія. Деякою мірою вона присвячена тим самим питанням, що і праці Є. І. Крупнова, проте обширніша. У монографії широко публікуються нові пам'ятки.

В I розділі книги аналізуються свідчення античних письменників про відомі скифські походи через Кавказ і пов'язані з ними події. Тут переконливо доводиться, що головним шляхом для проникнення кочовиків у Азію став Дербентський прохід, а всі інші дороги використовувалися скифами менш інтенсивно і переважно під час повернення у Північне Причорномор'я.

Цікава думка В. Б. Виноградова про можливу участь у скифських походах савроматів і деяких гірських племен Кавказу (гаргареїв). Але ці висновки не виходять поки що за межі гіпотези. Відповідно до писемних джерел автор пише, що певна частина степовиків залишилась на рівнинах Північного Кавказу. Але він, здається, слушно застерігає від перебільшення розміру території, яку вони зайняли тут, і наслідків їхнього перебування. Певно, має рацію В. Б. Виноградов, коли заперечує можливість осідання скифів у глибині гір Кавказу у VII ст. до н. е.

У II розділі подається характеристика скифо-савроматських пам'яток на досліджуваній території. Це новий підхід до проблеми скифо-кавказьких контактів. Адже раніше могильники кочовиків майже ніколи не виділялись з середовища місцевих пам'яток кобанської культури — розглядалися як варіант останніх.

В книзі наведено понад 25 пунктів, де є окремі поховання або цілі некрополі, що належать не аборигенам, а кочовикам скифо-савроматського світу. Ступінь їх вивчення, рівень документації недостатні. Цим і зумовлено недостатньо обґрунтоване використання їх як повноцінного джерела.

Складним є питання конкретного визначення етнічної належності кочовиків Передкавказзя. Адже серед них лише деякі мають досить чіткі скифські або савроматські риси. Більшість поховань демонструють тісний зв'язок і взаємовпливи різних культур, що помітно і в поховальних звичаях, і в складі інвентаря. В. Б. Виноградов рішуче виступає проти традиції трактувати всі пам'ятки кочовиків, залишені на Північному Кавказі у VII—IV ст. до н. е., як скифські. Він значно розширює круг аналогій, залучає відповідні матеріали лісостепової зони України, Подоння, Нижнього Поволжя та Північного Приуралля. Нерідко автор не має змоги віддати перевагу якій-небудь одній з історично засвідчених груп населення, оцінюючи пам'ятки, синкретичні за характером. В інших випадках (кургани поблизу сіл Гойти, Мескер — Юрт, Бамут та ін.) В. Б. Виноградов схиляється до визнання савроматського етнічного елемента як бази виникнення цих пам'яток. Але з більшістю таких визначень погодитись не можна. В праці чітко помітна тенденція до перебільшення ролі савроматів та їх впливу.

III розділ, де йдеться про характер і напрямок контактів аборигенів Центрального і Північно-Східного Кавказу з населенням Південно-Східної Європи, є центральним і, може, найцікавішим у монографії. Тут вперше повністю зведено весь наявний зараз матеріал, широко використовуються дані не лише з території Кавказу, а й з курганних комплексів Північного Причорномор'я. Простежуються взаємозв'язки місцевих племен із скифо-савроматським світом, починаючи від перших контактів у VII ст. до н. е. до сарматської навали на рубежі IV—III ст. до н. е. Дослідженням впливу кочовиків на матеріалах могильників місцевого населення встановлюється, що воно зафіксоване приблизно в кожному десятому з місцевих поховальних комплексів. Відповідні зміни, як зазначає автор, стосуються лише пам'яток рівнин та сусідніх з ними районів передгір'я, а в глибину гір не сягають.

Багато цікавих думок висловлює В. Б. Виноградов, аналізуючи ступінь степових запозичень в інвентарі досліджуваних пам'яток. В центрі уваги опинився весь комплекс озброєння (наконечники стріл, мечі та кинджали, списи, сокири, захисний обладунок), кінська зброя, деякі знаряддя праці та прикраси. Такий ретельний аналіз привів дослідника до висновку, що «в VII—VI ст. до н. е. особливо виразні і фактично не мають суперників свідчення про зв'язок мешканців Центрального та Північно-Східного Кавказу з Причорноморськими областями, головним чином Прикубанням та Придніпров'ям.

Потім... на фоні збережених контактів з населенням прилеглих до Понта районів різко посилюються взаємні стосунки з племенами Лісостепової Скіфії, Середнього Дону і головним чином з савроматами Північного Прикаспію, зокрема, з їх волго-донською групою» (стор. 182). Разом з тим, тут цілком слушно зазначається, що тісні зв'язки із степовиками не спричинилися до культурної асиміляції аборигенів, які творчо використовували передові на той час елементи культури степових племен. Ці важливі висновки В. Б. Виноградов добре аргументує.

Складній проблемі визначення локальних варіантів у місцевих культурах скіфського часу присвячено IV розділ. Виходячи з основних рис поховального обряду (тип поховальної споруди, кількість покійників, їх положення, орієнтація) та інвентаря (посуд, зброя, прикраси), автор пропонує нове розв'язання питання про локальні варіанти кобанської культури, пов'язуючи її з природно-географічними умовами. В районах П'ятигорського, Центрально-Кавказького та Передкавказького виділяються окремі групи пам'яток. Ця схема помітно відрізняється від запропонованої раніше Є. І. Крупновим. В зв'язку із складністю цього питання його не можна вважати вирішеним остаточно.

У заключній частині праці робиться спроба з'ясувати роль і місце населення Центрального та Північно-Східного Кавказу скіфського часу в етногенезі місцевих народів. Автор цілком слушно заперечує думку про асиміляцію аборигенів скіфами. Він вважає, що племена кобанської культури були стародавньою етнічною спільністю предків сучасних чеченців, інгушів, осетинів, балкарців та карачаївців.

У книзі чимало дискусійних моментів, і не все ще, за браком матеріалів, з'ясоване. Багато ілюстрована праця В. Б. Виноградова, безумовно, є помітним явищем у вивченні скіфського часу не лише Кавказу, а й всієї Східної Європи.

Є. В. Черненко